

BOKOR PÁL: Kornai hiánya
LI. évfolyam 30. szám, 2007. július 27.

Sikamlós, bőruket még ma is gyakran cserélő hullőemberek világában élünk. Ebben a világban Kornai János közgazdász, a Harvard és további egytucat nagy tekintélyű külföldi és hazai egyetem professzora, díszdoktora, vendégelőadója még nyolcvan felé közeledve is különcnek minősül. De legalább nem hullőnek. Nem kígyó módjára vedlette le a múltat, esetleg egyetlen éjszaka, mint a gazdasági életben és annak akadémiai hátterében mozgó tanítványai közül is némelyek. Évtizedekig viaskodott vele, s amennyire önéletírásából és annak fogadtatásából megítélhető, győztesen került ki ebből a viaskodásból. A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz címmel a könyv most napvilágot látott az Egyesült Államokban is. Az angol fordítás Cambridge-ben jelent meg az MIT (Massachusetts Institute of Technologie) kiadójánál. Ez az amerikai egyetem tizenkét közgazdasági Nobel-díjjal gazdagította a világot.

Mégsem kell külföldről visszaszólni ahhoz, hogy tudjuk: a legfontosabb magyar reformközgazdásról van itt szó, akinek neve a hazai szakirodalomban már régóta gyakrabban bukkan fel, mint Marx Károlyé. Másrészt a külvilág reakciójában van értetlenkedés is. A kérdések némelyike, például az, hogy Kornai János miért nem tanított soha a Közgazdaságtudományi Egyetemen, ma már érdektelen. Azt azonban sosem volt időszerűbb vizsgálgatni, hogy Kornai kutatási eredményei milyen viszonyban vannak a rendszerváltás utáni hazai reformkísérletekkel. Merthogy szinte semmilyen viszonyban nincsenek.

Van-e ereje a gondolatnak a mai Magyarországon? Kívülről nézve van. A New York Review of Books háromkolumnás méltatása Kornai önéletrajzi könyvéről így kezdődik: "A magyar Kornai János a leghíresebb, de mindenképpen a legnagyobb hatású közgazdász, aki a háború utáni kommunista Európából kiemelkedett." A kritika írója, Robert Skidelsky, a politikai gazdaságtan professor emeritusa az angliai Warwick Egyetemen, e cseppet sem tétova minősítés után azt nehezményezi, hogy a kelet-európai térségből az eddigi egyetlen közgazdasági Nobel-díjat a szovjet Leonyid Kantorovics kapta, aki inkább a matematikai közgazdaságtanban jeleskedett.

A hazai viszonyok között azonban még egy ilyen rendű gondolkodó is magányosnak tűnik. Kornai az ötvenes évektől kezdve saját hajánál fogva húzta ki magát a marxizmusból, és vált fokozatosan a szocialista gazdasági rendszer leghitelesebb kritikusává. Egy példás kutatói pályán, csúcsról csúcsra hágva, elérte azt, ami elvben minden társadalmilag értékes elme számára az egyetlen hatékony pozíció a társadalomban: a szellemi és anyagi függetlenséget. Az utolsó néhány évtizedben pedig, rendszerváltás előtt és után, sem pártokkal, sem kormányokkal nem kellett elvtelen alkudozásba bocsátkoznia ahhoz, hogy kutatómunkáját folytathassa, hogy műveit itthon és külföldön megjelentethesse.

A világ mérvadó egyetemeinek szellemi aulájában Keynes szobrával átellenben ott áll Kornai honfitárs szobra is. Ha Keynes a fogyasztói társadalom egyes számú értelmezője, akkor Kornai a hiánytársadalom legfontosabb elemzőjeként szerepel a köztudatban. Kevésbé felemelő, hogy a Szovjetunió felbomlása és a szocializmus mint gazdasági világrendszer felszámolása óta Kornait a Nyugat hajlamos egyfajta befejezett múltnak tekinteni. A rendszerváltás óta folytatott tevékenységével alig foglalkoznak érdemben. Ennél azonban sokkal nyugtalanítóbb, hogy ez itthon is így van.

Skidelsky, aki éppen John Maynard Keynes háromkötetes életrajzával vonta magára legutóbb a figyelmet, tragédiának tartja, hogy "mire [Kornai] befejezte annak magyarázatát, hogy miért nem működik a szocializmus, utóbbi már eltűnt". Márpedig ez nem tragédia. Kornainak nyilván volt szerepe a hazai közgazdasági és politikai gondolkodás hosszú távú átprogramozásában, mely a politikai váltást megelőző szellemi rendszerváltozás tevékeny részese lehetett. A másik ok, ami miatt nem lehet szó tragédiáról, hogy Kornai sosem szakított a magyar közgazdaság-tudománnyal, abban a húsz évben sem, amikor évi egyszemeszternyi időben (hogy ne szakadjon el a hazai kutatásoktól) a Harvard diákjait oktatta.

Pályájának a rendszerváltozás utáni szakaszában írott művei az új gazdaság reformjáról, mindenekelőtt a napjainkra egyes számú belpolitikai csataterévé vált egészségügyről szóltak. Jellegzetes magyar talány, illetve csakis Kornai szakmai elfogadottságának máig egyáltalán nem kielégítő állapotával, s még inkább a pártoktól és klientúráiktól való távolságtartásával magyarázható, hogy ezek a munkái szemlátomást kimaradtak vagy gyorsan eltűntek az egymást váltó pártok és hatalmi elitiek látóteréből.

Kornai ugyanis a hiánygazdaság jellemzőit követően az átmeneti gazdaság önámító hajlamairól, a túlköltekezésről, a szükséges, de könnyen elhamarkodható reformokról is világosan elmondta, amit el kellett mondani. Amerikából jövet megint annak a tudós szemlélőnek az autoritásával tehette ezt, aki látott mindent és mindennek az ellenkezőjét. De miközben önéletrajzáról itthon és világszerte is sokat írnak, aktuális munkái (előbb az egészségügyi reformról szóló két tanulmánya, majd a Mindentudás Egyetemén elhangzott előadása, mely ha nem is a korábbi részletességgel, de a megszokott pontossággal tartalmazza a kapitalista gazdasági és társadalmi viszonyokhoz való visszakanyarodás időszakának reformelméletét) alig-alig hatnak az ország egymást váltó ügyintézőire.

Kornai és néhány más, valóban hiteles gazdaságkutató és szakértő meg nem hallgatása nem az érintettek tragédiája, hiszen ők teljesítik kötelességüket, hanem a kárvallottak számát és a kár mértékét növeli. Nem is arról van szó, hogy valaki ezen a szinten esetleg nem tud megszólalni. A televíziós show-ban igen, a Mindentudás Egyetemén igen, s persze a tanulmányok kötetben való megjelentetéséhez sem kell kiadó után futkosnia. A gazdaság stratégiai tervezésébe azonban a politikusok csak személyes elkötelezetteiket merik bevonni, hiszen az ő kihagyásuk akár a tervezésből, akár a baráti partikról, akár a fizetett tanácsadók listájáról személyes támogatottságuk megrendülését eredményezhetné.

Az, hogy egy gazdaság ilyen belterjes módon való szellemi irányítása milyen következményekkel jár, mindennapjainkban jól érzékelhető. Kornai gazdaságpolitikai elemzései éppen a belterjesség hiánya miatt értékesek. Sajnos "aki számít", az nem látszik figyelni rá, sem másokra azon kevesek közül, akiknek szava nem vész el a csapattársak egyetértő zsvivájában. Bokros Lajos egy tavalyi írásában túlsúlyos paternalista államról, a klientúrának adott egyedi és áttekinthetetlen kedvezményekről és a kétpárti demokrácia gazdaságának más fogyatékoságairól tudósított. Rá sem figyelt oda senki a döntéshozók közül. Tegyük fel, hogy Bokros Lajosnak, aki gyakorló politikusként is tehetséges reformernek bizonyult, az ismert okok miatt nem elég jó a pedigréje. De mit lehet mondani Kornai Jánosra, aki minden indulatosság nélkül fejtette ki az átmeneti időszak reformjaira vonatkozó nézeteit, és egyáltalán nem bántóan ugyan, de megint telibe talált, mert ha valaki, ő aztán igazán alkalmas volt annak felmérésére, hogy a gazdaság agyaglábúvá válásának szervi okai vannak, melyek a szocialista kliensviszonyok fennmaradásában, a túlköltekezés tehetetlenségi ereje és a szabad versenytől való félelem okozta krónikus betegségekben keresendők.

A puha költségvetési korlátok kártékony gyakorlata, melyről Kornai évtizedekkel ezelőtt kezdett el írni és beszélni, azaz a nagy ellátórendszerek és az állami nagyvállalatok azon tulajdonsága, hogy soha nem mehetnek tönkre, mert a kormány, a közellátás vélt vagy valóságos ellehetetlenülését megakadályozandó, úgyis kifizeti adósságaikat, teljesen egyformán működött a szocializmusban és a rendszerváltozás után. Postabank, Malév, Magyar Televízió, MÁV, BKV, nyugdíjrendszer, egészségügy, oktatás, egyre megy. Tíz-, száz-, ezermilliárdok tűntek el (a legújabb számítások szerint

15 ezer milliárd forint a magyar államadósság) a politikai felelőtlenség feneketlen perselyében. Sosem azért, mert a kormány népjóléti vagy egyéb szolidaritási megfontolásokból kipótolta a költségvetésből a hiányt, hanem mert ez a hiány jó szocialista szokás szerint mindig meghaladta még a tervezettet is, és a hiánygazdálkodás nagy túlélői pontosan tudták, hogy a buszok, a vonat, a tévéadás nem állhat le, a beteget nem lehet hazaküldeni. A kormányt viszont menesztik, ha nem teremti elő a pénzt.

Tartunk persze, ahol tartunk, de ha a politika továbbra sem ad teret a politika feletti tisztánlátásnak, akkor a szocialista gazdálkodásnak abból az ördögi köréből, melyet Kornai ismert a legjobban, semmilyen megszorításokkal és semmilyen konvergenciaprogrammal, legfőképp pedig semmilyen kormányval nem lehet kikeveredni. Maga Kornai éppen az egészségügy példáján mutatta ki ezt egy 1998-ban megjelent könyvében, melyben először fogalmazta meg kilenc pontban az egészségügyi reform alapelveit. Két etikai és hét közgazdasági elvet. Előbbiek az egyén szuverenitásának, valamint az állam és a társadalom szolidaritásának viszonyát igyekeztek meghatározni, s ezek nem állnak távol a politikai pártok vonatkozó nézeteitől. A közgazdasági megoldásokkal más a helyzet. Noha Kornai az amerikai Karen Eggleston bevonásával 2004-ben kiadta ennek a könyvnek a bővített változatát is, a második Gyurcsány-kormány első éve után elegendő ok van annak kijelentésére, hogy a Kornai-féle egészségügyi reformelveket a hivatalos politika egyetlen pillanatig sem tekintette kötelező vagy akárcsak ajánlott irodalomnak a maga számára. Pedig a bővített koncepció Az egészségügyi intézményeinek reformja Kelet-Európában címmel a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg. Egyszeri elolvasása is meggyőzhetne volna a liberális párt szakembereit arról, hogy az egészségügyi radikális reformjának koncepciója éppen radikalizmusa miatt hibás.

Kornai tíz évvel ezelőtt is azt állította, hogy ezen a kényes területen a radikális megoldások nem vezetnek sehova. Meg azt is, hogy az egészségügy bevonása a versenyszférába végső soron minden fejlett tőkés társadalomban elkerülhetetlen volt. A Fidesz-kormány a második, a szocialista-szabad demokrata-koalíció az első elv ellenében vágott neki a reformnak. A gyógyszeriparral folytatott alkudozás például az árverseny elindítása helyett annak leblokkolását eredményezte 1998 és 2002 között, s oda vezetett, hogy a gyógyszergyárak állami segítséggel tömörülhettek kartellbe, s biztosíthatták profitjuk egyenletes, meglehetősen korábbinál lassúbb emelkedését. A baloldal viszont a Kornai által megfogalmazott időfaktor-elvet nem ismerte vagy nem volt hajlandó figyelembe venni, s ezzel súlyos politikai és társadalmi feszültségeket idézett elő. Az időfaktor-elv azt jelenti, hogy az egészségügyi reform bevezetésekor időt kell adni az intézményeknek is és az állampolgároknak is az új körülményekhez való alkalmazkodásra.

"Éppen, mert a helyzet sok szempontból drámai, nem drámai stílussal, nem a szenvedélyek felkorbácsolásával segíthetünk, hanem a teendők nyugodt, higgadt átgondolásával" - írta Kornai János az egészségügy reformjáról tíz évvel ezelőtt. Később, nyolc év elteltével, még mindig nem sejtve, mekkora politikai pankráció tárgyává válik a magyar egészségügy a reformerek bűnös sietsége és az ellenlábasok bűnös kárörvendése miatt, a következő figyelmeztetésben részesítette a kapitalista fejlődés e kivételesen bonyolult és kényes gazdasági, etikai, lélektani problémacsomagjával bajlódó szakpolitikussokat: "Nem szükséges, sőt nem is kívánatos, hogy legyen egy kész reformrecept, amelyet univerzálisan felülről kikényszerítenek. Amelyet adott pillanatban, miután a startpisztolyt elsütik, mindenütt gőzerővel megindítanak".

Nem több, csupán kuriózum, hogy a Hollywood által csodálatos elmeként prezentált John Nash professzor ugyanannak az MIT-nek az előadója volt, mely annak idején Kornait is meghívta, s mely most önéletrajzát angolul közreadta. E publikáció nyomán Kornai honfitárs neve ismét eljut a világ minden sarkába, s a hír is, hogy Budapesten dolgozik egy kiváló társadalomtudós, aki már fél évszázada képes meglátni és kimutatni bizonyos törvényszerűségeket a kelet-európai fejlődésben. Most már igazán csak az a kérdés, vajon eljuttatható-e ugyanez az információ a Kossuth téren dolgozóig. Vagy párttagkönyv nélkül ebben az országban még mindig semmi nem megy?